

УДК 376-056.313-053.6:81'233

Д. В. Коломієць

магістрант спеціальності
Спеціальна освіта
(Логопедія. Спеціальна психологія)

К. О. Зелінська-Любченко

кандидат педагогічних наук,
старший викладач,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розглядається стан розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю.

В статті розглядається стан розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю.

The article deals with the state of development of the lexical side of speech of younger schoolchildren with mental retardation.

Ключові слова: розумова відсталість, порушення мовлення, лексична сторона мовлення.

Ключевые слова: умственная отсталость, нарушение речи, лексическая сторона речи.

Keywords: mental retardation, speech impairment, lexical side of speech.

Постановка проблеми. Аналіз спеціальної педагогічної, дефектологічної літератури свідчить про збільшення кількості дітей молодшого шкільного віку з розумовою відсталістю, які мають порушення мовлення, що зумовлює труднощі в оволодінні програмою навчання і виховання учнів в умовах допоміжної школи. На сучасному етапі розвитку корекційної педагогіки проблема мовленнєвої діяльності у дітей із розумовою відсталістю набула пріоритетного значення, адже такі діти потребують індивідуальних, диференційованих методів навчання. Також слід наголосити на тому, що з кожним роком кількість дітей з розумовою відсталістю в поєднанні з мовленнєвими порушеннями значно збільшується. За даними статистики відбувається збіль-

шення кількості дітей з вадами мовленнєвого розвитку, що можуть призвести до виникнення труднощів під час засвоєння навчального матеріалу та порушень особистісної сфери дитини в цілому. Саме тому проблема розвитку мовленнєвої діяльності у молодших школярів з розумовою відсталістю в умовах допоміжної школи має сьогодні пріоритетне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю висвітлено в працях Г. І. Данілкиної, Н. В. Тарасенко, Г. М. Дульнева, Н. А. Гвоздева, М. П. Феофанова.

У дослідженнях Г. І. Данілкиної, В. А. Постовської, Т. К. Ульянової, О. В. Усвайської, Н. В. Тарасенко, Н. О'Коннор, С. Кьорк висвітлено причини обмеженості (бідності) словникового запасу дітей з розумовою відсталістю.

Але, незважаючи на численні дослідження науковців, проблема розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю й сьогодні залишається актуальною.

Мета статті – висвітлити особливості розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю на основі аналізу наукових літературних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз останніх досліджень, присвячених розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів з розумовою відсталістю доводить, що на сьогодні це питання є актуальним. Відомо, що словниковий запас розумово відсталих дітей значно обмежений. На це вказують дослідники, як вітчизняні так і зарубіжні: Г. І. Данілкина, В. А. Постовська, Т. К. Ульянова, О. В. Усвайська, Н. В. Тарасенко, Н. О'Коннор, С. Кьорк та інші.

Як зазначають дослідники, обмеженість словникового запасу дітей з розумовою відсталістю обумовлена багатьма причинами, основною з яких є низький рівень їх розумового розвитку. Ряд науковців вважають, що сповільнене оволодіння словниковим багатством рідної мови в значній мірі є наслідком притаманній розумово відсталім учням

обмеженості соціальних і вербальних контактів, а також недостатньою сформованістю пізнавальних інтересів. Певну роль відіграє і дефектність вербальної пам'яті розумово відсталих дітей, на яку вказують в багатьох психологічних працях [1, с. 16].

Варто зазначити, що між словом, яке позначає певний предмет і образом предмету у розумово відсталих учнів молодших класів не завжди існує відповідність. Діти іноді називають предмет, але не можуть впізнати його серед інших предметів або зображень. Так, наприклад, учень, перераховуючи знайомих йому птахів, назвав ворону, синицю, голуба, горобця, але, отримавши кольорові малюнки із зображеннями різних птахів, у тому числі й перерахованих ним, не зумів їх віднайти. Можливо, школяр просто почув і запам'ятав назви цих птахів, але не бачив їх ні в природі, ні на малюнках. Це явище досліджувала Г. І. Данілкина, 1971.

Якщо взяти до уваги те, що серед бідного запасу іменників, яким володіють учні з розумовою відсталістю в молодших класах, ряд слів фактично не мають значень для них, то, на думку науковців, обмеженість словника цих дітей стає очевидною.

Відомо, що ще меншою кількістю слів на позначення дій предметів володіють учні. На це переконливо вказують дослідження Г. І. Данілкиної. За результатами її експерименту, розповідаючи про те, як учні провели літо, десять першокласників-олігофренів використали лише 15 різних дієслів, а десять учнів першого класу масової школи – 46 [1, с. 20].

За даними науковців, дуже рідко у мовленні розумово відсталих присутні слова, що характеризують властивості та якості предметів. Це питання висвітлено в працях В. О. Постовської, Т. К. Ульянової, О. В. Усвайської. Ці вчені дійшли висновку, що при розгляді рослин, тварин, птахів, учні молодших класів виявляють труднощі якщо їх просять розповісти як виглядає певний об'єкт. Зазвичай вони лише приблизно описують колір та величину, але не розповідають про інші його особливості, ознаки, якості. Наприклад, вказують, що

листок великий та зелений, але не характеризують його форму або якість поверхні; розповідають, що кролик білий, але не відмічають, що його хутро м'яке та пухнасте. Також дослідниці зазначають, що учні без спеціального навчання не розуміють значення слів прозорий, безкольоровий, тендітний тощо [2, с. 18].

В одному з досліджень Н. В. Тарасенко (1973) учням 2-го класу допоміжної школи давали в руки ляльку та пропонували розповісти про неї. У середньому кожен учень виділив 2-3 ознаки ляльки. Висловлювання мали такий вигляд: «Лялька маленька. Ось тут вона біленька, а ось тут синенька. Шкарпетки. А це біленьке, а це синеньке». Або: «У ляльки очі по величині – чорні і по формі – чорні». Таким чином, не дивлячись на те, що опис об'єкта базувався на наочно-чуттєвій основі, предмет спостереження був добре знайомий дітям і безперечно викликав у них зацікавлення. Діти дуже мало говорили про ознаки предмета. Правильно названі ознаки об'єкта склали 69%, помилкові – 31% [4, с. 28].

Н. В. Тарасенко (1973) у своїх дослідженнях показала, що розумово відсталі учні молодших класів рідко вживають у своєму мовленні прикметники, що характеризують внутрішні якості людини (свого товариша, героя прочитаної казки тощо). Під час експерименту учням пропонували різні за складністю завдання. В одних випадках дітям пропонували підібрати слово, протилежне за значенням, в іншому – подібне або пояснити значення прикметника в певному контексті. Згідно умов інших завдань, вимагалось за описом, за розповіддю про дії, вчинки, які здійснює людина, оцінити її внутрішні якості. Чи за описом зовнішнього вигляду учня і його речей (книг, зошитів, одягу) визначити, який це учень: акуратний, охайний, неохайний. Крім цього, виявлялось вміння школярів вживати дану групу слів при переказі художнього тексту (в дослідженні було використане оповідання В. Осєєвої «Погано») [4, с. 30].

За результатами досліджень Н. В. Тарасенко зробить висновок, що всі прикметники, які учні могли вжити при виконанні завдань, часто зустрічалися їм

у повсякденному житті. Проте діти, як правило, використовували оцінювальні прикметники з загальним неточним значенням («гарний», «поганий»). У ряді випадків діти використовували прикметники не правильно. Так, вони називали учня, який гарно вчиться, завжди виконує завдання - «сміливий». Вважали, що слово серйозний протилежне за значенням прикметнику лагідний тощо [4, с. 31].

У дослідженні Г. М. Дульнева (1952) приймали участь учні 3-го класу допоміжної школи. Їм запропонували самостійно підібрати належні прикметники до іменників – назвам добре відомих об'єктів, таких як будинок, кошеня, квітка тощо. Діти обрали в середньому лише по три прикметника, а третьокласники масової школи по сім. Бідність словникового запасу, безперечно, призводить до частого вживання однієї групи слів, робить мовлення одноманітним, шаблонним, неточним. Так, наприклад, дослід Г. М. Дульнева показав, що, характеризуючи різні предмети, учні-олігофрени використовують велику кількість одних і тих самих прикметників, що мають широке, неконкретне значення, такі як великий, поганий тощо. Ці прикметники зустрічаються у висловлюваннях дітей найчастіше. Являючись «універсальними», вони замінюють собою більш точні визначення. Навіть переказуючи нещодавно почуті, нескладні тексти, що містять описи, учні 2-го класу майже зовсім не використовують прикметників [2, с. 57].

На думку Г. М. Дульнева, важливим моментом, що характеризує засвоєння розумово відсталими учнями словникового складу рідної мови, є специфічне відношення між їх активним і пасивним словником. Більша частина всіх слів, відомих учням допоміжної школи, входить в їх пасивний словник і лише відносно невелика кількість – використовується активно [2, с. 58].

Г. М. Дульнев зазначає, що значна невідповідність між активним і пасивним словником у розумово відсталих дітей може бути виявлена відносно всіх частин мови. Але найбільш яскраво вона проявляється при вживанні прикметників.

Експериментальним шляхом було доведено, що при необхідності самостійно дібрати визначення до добре знайомих іменників, наприклад будинок, лев тощо, учні, як правило, використовують невелику кількість одних і тих самих, найбільш вживаних прикметників, які лише приблизно характеризують предмети. Вони кажуть «великий будинок, сильний лев» тощо (за дослідженнями Г. М. Дульнева) [2, с. 60].

У працях вітчизняних авторів, що досліджували становлення дитячого мовлення (А. Н. Гвоздев, 1961 та інші), розглядається питання, в якій послідовності з'являються слова різних граматичних категорій в мовленні дітей з нормальним інтелектуальним розвитком і дітей із розумовою відсталістю. Досліджено, що на початкових етапах оволодіння мовленням діти найчастіше користуються іменниками, які виконують функцію різних частин мов. У словнику олігофренів значно довше, ніж у дітей, які не мають інтелектуальних порушень, спостерігається різке переважання іменників. Далі поступово зростає відсоток вживаних дієслів, прикметників тощо [5, с. 324].

Великі труднощі виникають у розумово відсталих учнів при використанні прийменників. М. П. Феофанов спеціально досліджував засвоєння олігофренами прийменників. Він писав, що «одним из существенных отличий речи умственно отсталого ребёнка является сравнительная бедность в использовании разнообразных падежных форм и предлогов». Автор зробив висновок про те, що учні 1-го класу допоміжної школи вживають в своєму усному мовленні лише дев'ять різних прийменників, тобто вдвічі менше, ніж діти масової школи [6, с. 98].

Дослідник М. П. Феофанов вказує, що відповідаючи про виконані дії, розумово відсталі учні рідко помиляються у вживанні протилежних за значенням прийменників (над – під, до – від тощо). Але, прийменники, близькі за значенням (з – від, на – в, на – над) у ряді випадків вживаються ними не правильно. Від першокласників можна почути такі словосполучення, як «зі стінки» замість «від стінки», «із дзеркала» замість «від

дзеркала» тощо. В окремих учнів змішування прийменників спостерігається в яскравій формі [6, с. 101].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, словниковий запас розумово відсталих дітей значно обмежений. Їх мовлення є бідним, неточним, шаблонним. Недостатність словникового запасу не лише заважає учням правильно виражати свої думки, почуття і бажання, але й в ряді випадків ускладнює розуміння зверненого до них мовлення. Проте під час корекційного навчання словниковий запас учнів із розумовою відсталістю значно розширюється. Спираючись на проблеми дослідження розвитку лексичної сторони мовлення молодших школярів із розумовою відсталістю та відомості про значне збільшення кількості дітей із зазначеними порушеннями, вважаємо за доцільне продовжувати наукові розвідки з означеної проблеми, з метою побудови ефективної системи корекційного впливу з урахуванням дефекту, а також вікових та індивідуальних особливостей дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнездилов М. Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников / М. Ф. Гнездилов. – М. : Учпедгиз, 1987. – 90 с.
2. Дульнев Г. М. Об усвоении учащимися вспомогательной школы словарного состава родного языка / Г. М. Дульнев // Учебно-воспитательная работа в спецшколах, - Вып. 4, 1982. – 83 с.
3. Ерёмкина В. Н. Формирование лексико-семантической стороны речи у детей с ОНР / В. Н. Ерёмкина // Практическая психология и логопедия. – Вып. 1-2, 2003. – 30 с.
4. Ефименкова Л. Н. Формирование речи учащихся начальных классов / Л. Н. Ефименкова. – М. : Просвещение, 1981. – 40 с.
5. Поваляева М. А. Справочник логопеда / М. А. Поваляева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 445 с.
6. Феофанов М. П. Очерки психологии усвоения родного языка учащимися вспомогательных школ / М. П. Феофанов. – М. : Издательство АПН РСФСР, 1985. – 176 с.

УДК 376-056.264-053.4:81'322.5

Т. Ю. Куриленко

студентка спеціальності
Корекційна освіта (логопедія)

К. О. Зелінська-Любченко

кандидат педагогічних наук,
старший викладач,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ

У статті висвітлено аналіз результатів дослідження мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня з метою визначення стану їх мовлення, що сприятиме визначенню адекватної методики корекції.

В статті освещен анализ результатов исследования речевого развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи ІІІ уровня с целью определения состояния их речи, что будет способствовать определению адекватной методики коррекции.

Analyzes in the article the results of research of the speech development of children of the senior preschool age with general underdevelopment of speech of the ІІІ level with the purpose of determining the state of their speech, which will help to determine the adequate method of correction.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, загальне недорозвинення мовлення, діти старшого дошкільного віку

Ключевые слова: речевое развитие, общее недоразвитие речи, дети старшего дошкольного возраста.

Keywords: speech development, general underdevelopment of speech, children of the senior preschool age.

Постановка проблеми. Найважливішою умовою всебічного розвитку дітей є правильне формування мовлення. Рівень розвитку останнього визначає можливості дитини в пізнанні навколишньої дійсності, обумовлює характер відносин з однолітками і дорослими, характеризує психічний розвиток. Одним з показників рівня мовленнєвого